

УДК 111.852

Н. М. Баранова
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології, права та філософії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ С. Т. КОЛЬРИДЖА У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЙ АНГЛІЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Англійський романтизм, який виник на межі XVIII – XIX ст., став кульмінацією процесу, що відбувався в літературі, мистецтві, естетиці та філософії Англії в другій половині XVIII ст.

Романтизм – складний ідеологічний та художній рух, у якому переплелися як прогресивні, так і реакційні тенденції епохи, до якого відносять художників, не схожих за своїми світоглядними позиціями, політичною та літературною долею, творчою індивідуальністю. Головне, що об'єднує романтиків, – неприйняття дійсності, критичний підхід до ідей, які проголошували ідеологи епохи просвітництва. І, хоча ця критика велася з різноманітних позицій, походила вона із загальної ситуації кризи ідей про суспільство як царину розуму.

Серед інших особливостей, які характеризували романтизм, потрібно назвати пильну увагу до світу почуттів, внутрішнього світу; героєм романтичних творів стає яскрава творча індивідуальність, яка часто виражала особистість і кредо самого художника.

Романтизм – це той період, який дає можливість нам звернутися до творчості досить відомої і водночас загадкової постаті – С.Т. Кольриджа. Його творчість нерозривно пов'язана з історією цього часу, яка намагається представити поета сучасним і дуже близьким.

Творчий спадок поета досить різноманітний, але, на жаль, існують лише поодинокі дослідження, які характеризують естетичні погляди Кольриджа як представника та фундатора англійського романтизму. Саме тому ця проблема стала для нас досить цікавою та актуальною.

С.Т. Кольридж дав поштовх розвитку принципів нових романтичних тенденцій в англійській поезії та критиці. Він все своє життя прагнув до недосяжної мети – створення *opus magnum*, який би охопив і поєднав всі сфери філософії, теології, естетики та літератури, пояснив світу ті питання, над якими билися кращі уми попередніх епох.

Мета статті – дослідити значення естетичних поглядів Кольриджа в контексті реалій англійського романтизму.

В естетичній системі Кольриджа мистецтво стає головним видом людської діяльності та засобом морального удосконалення особистості. Саме в ньому, вважав Кольридж, сконцентрований синтез найсуттєвіших сторін життя – прекрасного, істини, добра. У мистецтві втілюються всі властивості людської душі: почуття, уява, розум. У ньому, на думку Кольриджа, здійснюється єднання людини, природи та світового духу. І художник, і глядач глибоко перетворюють себе та навколишній світ саме тому, що мистецтво апелює не лише до свідомого, але й до безсвідомого в людині, до найпотаємніших основ її ества. Показ глибини та єдності явищ – ось основне завдання мистецтва.

Крім цього, його завжди хвилювали проблеми прекрасного, поезії, смаку, генія, уяви тощо. Прекрасне, на думку Кольриджа, – квінтесенція життя. Подібно до своїх попередників, сенсуалістів Хоума та Хатчесона, Кольридж починає з ототожнення добра та краси, але чим більше він заглиблюється в роботу, тим складніше здається йому таке співвідношення. В останніх есе – «Про смак», «Про поезію або мистецтво» – він уже заявляє, що добро та краса тісно пов'язані, невіддільні, але не ідентичні. Головна їх відмінність виявляється в тому, що добро, як і «приємне», яке він теж відрізняє від прекрасного, пов'язане з особливим «інтересом». Вони обоє виникають завдяки акту волі; прекрасне ж пасивне і сприймається інтуїтивно. Добро пов'язане з законами розуму. Прекрасне виникає в діалектичній єдності об'єктивних властивостей предмета із вродженими постійними правилами судження та уяви. Ось чому греки

називали прекрасне «зверненням до душі», яка відразу ж відкликається та сприймає прекрасне як дещо співприродне їй. У цьому твердженні ми зустрічаємо дуже важливий висновок Кольриджа: прекрасне – ні об'єктивне, ні суб'єктивне. Воно виникає внаслідок злиття двох сторін.

Так С.Т. Кольридж доходить висновку про джерела прекрасного і вбачає їх у внутрішній гармонії зовнішнього світу та душі, яка передбачає внутрішню боротьбу, зіткнення протиріч на наступному етапі та, як наслідок, виникнення нової гармонії. «Найпрекрасніше те, де найбільша кількість перепон <...> подолана з найбільшою довершеностю» [1, с. 202]. Прекрасне за суттю своєю – це те, в чому багато що, зберігаючи всі свої властивості, стає єдиним. «Повинне бути щось, у чому втілюється форма», і це щось Кольридж визначає формулою Піфагора – «зведення множини в єдине» (*multeity in unity*), що зовсім не означає знищення «множини», навпаки, – прекрасне є «множина в єдності» [1, с. 201; 195].

І нарешті, Кольридж доходить головного висновку. Він дає пояснення сприйняттю прекрасного, оголосивши це сприйняття інтуїтивним, чим помітно вплинув на погляди наступних поколінь естетів. Сприйняття прекрасного безсвідоме. Ця «сфера безсвідомих прагнень» тим активніша, «чим менш ясні образи» [2, с. 217]. Прекрасне – «мова природи, універсальна та інтуїтивна, що виникає завдяки законам, відповідно до яких людині доводиться пояснювати видимі рухи, які здаються причинами, <...> аналогічними її власним діям» [2, с. 218]. Прекрасне в природі – це основа духовного єднання людини з трансцендентним світом, це можливість осягнути смисл життя та його закономірності.

Прекрасне існувало, на думку поета, лише в єднанні духовного сприйняття людиною як об'єктів природи, так і об'єктів, утілених у звуках, запахах, кольорі тощо. Складна об'єктивна структура прекрасного, суперечлива та цілісна водночас, передбачала існування не менш складного та багатого духовного світу людини. Для інтуїтивного сприйняття прекрасного необхідне величезне напруження як фізичних, так і духовних сил.

Говорячи про раціональні елементи пізнання, Кольридж розмежовував поняття розсудку та розуму. Він вважав, що почуття сприймають, розсудок осягає, розум усвідомлює. У колі проблем, безпосередньо пов'язаних із проблемою розсудку та розуму, важливе місце відведено ролі гумору та дотепності в творчості. Дотепність і гумор – поняття, що займають особливе місце в творчих побудовах романтиків. Про них говорять Шеллінг і брати Шлегелі, вводячи поняття «романтичної іронії» як своєрідного бачення життя. За допомогою іронії письменники-романтики показували відносність багатьох сторін сучасної дійсності. Гумор та іронія ставали для багатьох романтиків головним способом боротьби з вузькістю та обмеженістю поглядів.

У трактаті «Підготовча школа естетики» Жан-Поля, який надавав гумору універсальне значення, гумор трактується «як гранично широкий механізм світу» [3, с. 35]. Кольридж у своєму розумінні гумору багато в чому орієнтується на теорію Жан-Поля. Гумор – вираження нового погляду на відомі явища. Важливим проявом гумору для Кольриджа є каламбури, оскільки в них предмет постає одночасно «і тим, і не тим». Неоднозначність у каламбурі важлива не тільки сама по собі, але і як вираження внутрішньої суперечливості, яка зумовлює виникнення і розвиток прекрасного в житті та в мистецтві. Таким чином, гумор стає однією з форм вираження прекрасного в мистецтві, одночасно залишаючись способом виразити ставлення художника до дійсності.

Критерієм гумору, як і інших сторін душі художника, для Кольриджа слугує смак. Кольридж детально розповідає про те, що таке смак, в однойменному есе. Смак «навчав нас розраховувати не просто на чітке уявлення про річ як таку <...>, а на миттєвий зв'язок предмета з нашим власним буттям», він «включає інтелектуальне сприйняття того чи іншого предмета, що змішане певною мірою із задоволенням чи незадоволенням, який викликає предмет» [4, с. 210]. Смак створює духовну множинність у єдності, подібно до того, як це сполучення виникає в природі.

На думку поета, смак виробляється на основі тривалого та наполегливого тренування. Але у кожної людини свій, власний досвід, а смак повинен бути об'єктивним. Чи означає це, запитує Кольридж, що у ньому не можна знайти певні принципи, спільні для всього людства? Звичайно, ні. Адже досвід не тільки індивідуальний. Існує і колективний досвід багатьох людей багатьох поколінь, вироблений спільною практикою і спільний для всіх, тому що всі люди більшою чи меншою мірою наділені розумом і волею, інтуїцією й уявою. Тому вироблення смаку та його правильних критеріїв не тільки можливе, але й обов'язкове. Роздумуючи про смак, Кольридж намагається висвітлити його призначення. У прекрасному виражена суть життя, в смаку – суть людської душі. Його завдання не просто поєднати, але злити воедино почуття певного задоволення, тобто якісь суб'єктивну, зі сприйняттям об'єктивно існуючих елементів прекрасного та водночас реалізувати у їх злитті інтелектуальні уявлення.

Поняття смаку у Кольриджа, поряд із поняттям прекрасного, стає однією з основних філософських категорій. Без смаку неможлива ніяка співучасть людини в житті Всесвіту. Смак потрібен не лише для розуміння прекрасного, але й для його творення.

Слідом за Шеллінгом, у системі якого вчення про діалектичну сутність прекрасного відіграло центральну роль, Кольридж бачить смисл мистецтва в єдності раціональної зовнішньої строгості та внутрішньої свободи.

Мистецтво повинне представляти життя, зовнішній світ і, водночас, почуття та думки свого творця. Мистецтво, як і прекрасне, повинне слугувати безпосередньому задоволенню. Але, на відміну від прекрасного, кінцева мета та завдання мистецтва в тому, щоб через задоволення нести високі моральні істини, навчати людину добру. І в цьому твердженні Кольридж безсумнівно виявляється послідовником не лише Шеллінга, але й англійських філософів-моралістів XVIII ст. Проте, опираючись на їх праці, він створює свою, оригінальну концепцію мистецтва.

Для Кольриджа питання: «Чи виконує мистецтво своє завдання?» є головним, оскільки для нього це кардинальна проблема не тільки естетики, але й філософії та етики. У вирішенні її він також залишається на позиціях, близьких англійській сенсуалістичній філософії. Кольридж стверджує, що прекрасний витвір мистецтва, хоча й виражає вищі трансцендентальні істини, сам все ж не трансцендентальний. Його засоби вираження – фарби, звуки, слова. Мистецтво впливає на почуття, і лише опосередковано – на уяву та розум.

У зв'язку з цим у Кольриджа виникає відоме визначення поезії як виду творчості, який протистоїть науці, тому що безпосередньою метою ставить собі не істину, а задоволення. Їх різниця полягає ще і в тому, що твір мистецтва приносить задоволення, оскільки складові частини його взаємозумовлюють одна одну, підтримують і пояснюють, гармонуючи в своїх пропорціях. Поезія впливає на людей своєю живою співучастю в житті. Поезією Кольридж називає всі види мистецтва, які звернені до почуттів, за умови, що вони виражають ідеальне. Це і музика, і вірші, і навіть драма. Тут виникає певне протиріччя. З одного боку, Кольридж стверджує об'єктивну сутність мистецтва, підкреслюючи матеріальність його виразних засобів, з іншого, як, наприклад, в «Есе про поезію чи мистецтво», на перший план висуває ідеальну суть мистецтва. Поезія, на думку Кольриджа, – явище чисто людське, бо всі її матеріали зберігаються в душі й усі її результати призначені для душі.

Сама природа стає у Кольриджа «витвором мистецтва», автор якого – Бог. З тієї ж причини мистецтво можна було б визначити як посередника між думкою та річчю або як союз того, що є природа, з тим, що є виключно людське. Воно – образна мова думки й відрізняється від природи єдністю всіх частин, які поєднані в одну думку чи ідею.

Звідси ж витікає й останнє твердження Кольриджа про суть мистецтва: воно повинне стати скороченою формулою природи, мета мистецтва – передати ціле *ad hominem*, і, оскільки у кожній людині є свій ідеал природи, остільки з'являється можливість вищої довершеності, гармонізований хаос. Почавши зі ствердження ідеальної суті мистецтва, Кольридж знову вимушений повернутися до його «матеріальної» мови, тобто до об'єктивних засобів вираження ідеального. У нього народжується останнє визначення про те, що поезія за своєю суттю – універсальний дух, але той, який у своєму втіленні прилаштовує та застосовує оточуючі матеріали та прилаштовується до обставин.

Кольридж ще раз підтверджує основоположний принцип своєї естетики, діалектичну єдність протилежностей, – поєднання ідеального та матеріального в єдиному цілому. Із цього ж виникає й основна вимога до мистецтва: воно повинне бути символічним, оскільки будь-яке об'єктивне зображення не може бути тільки самоцінним. Окрім цього, воно повинне виражати трансцендентальні ідеї та образи. Художник повинен зображувати те, що всередині явища, наслідувати те, що діє крізь форму і спілкується з нами за допомогою символів. Символічно відтворюючи дух природи, він може надіятися створити річ абсолютно природну за своїм об'єктом та істинно людську за своїм враженням. Виражаючи дух речі, він схоплює саму її суть. Саме тому, на думку Кольриджа, гарний портрет – завжди узагальнення. Це зображення потрібне не для порівняння з оригіналом, але для згадування про нього. Проте поняття узагальнення зовсім не означає у Кольриджа нівелювання предмета. Навпаки, узагальнений образ стає образом-символом.

Кольридж заклав основи теорії символів, на яку пізніше опиралися такі відомі представники англійської естетики, як Карлейль, Маколі та Рьоскін, хоча вони зовсім по-різному сприймали її. Символ – одне з ключових понять в естетиці Кольриджа. Кольридж вважає, що прекрасне – це настільки повне підкорення матерії духу, що матерія перетворюється на символ, за допомогою якого дух розкриває себе.

Символ передає значення того явища, яке не можна пізнати розсудком. Пізнання символу завжди інтуїтивне і завжди потребує інтенсивної роботи духу. Символ ототожнює суб'єкт і об'єкт, реальне та ідеальне, свідоме та безсвідоме. У ньому вони злиті. Але, зливаючись у символі, всі вони одночасно протистоять один одному. Тому будь-який символ несе в собі відоме протиріччя і до кінця його не можна пізнати. Звідси і виникає часткова недосказаність, неясність істинного твору мистецтва. Ця недоговореність і є основною ознакою справжнього романтичного твору.

Формулюючи концепцію символу, Кольридж теоретично узагальнює власний поетичний досвід. Багато з його віршів і поем наповнені складною символікою. Символи, подорожуючи з твору в твір, стали носіями певних значень. Місячне сяйво, зірки, природні явища втілюють у його поемах («Балада про старого моряка», «Кристаль» та «Кубла-хан») людські почуття, властивості інтелекту, пристрасть. У художній формі, іноді завуальованій, Кольридж проводить основну тему становлення особистості та її взаємовідносин із навколишнім світом. Часто ці символи є не лише плодом поетичної уяви, але й нав'язані філософією – ідеалістів та містиків. Інколи він безпосередньо запозичує в них свою символіку.

Для Кольриджа символ – це ідея, яка за своєю природою виходить за межі почуттів, але втілюється в чуттєвих образах. Символ – результат дії розуму та розсудку, здатності надчуттєвого та здатності до чуттєвого пізнання, обидва діють під егідою уяви.

С.Т. Кольридж протиставляє символ алегорії, у якій бачить просте копіювання зовнішніх рис предмета. Він

пояснює відмінність між символом і алегорією різницею в прийомах творчості істинного художника та копіїста. Так у його естетичній системі встановлюється різниця між наслідуванням та копіюванням і, як наслідок цього, – перерахування умов, дотримуючись яких, можна створити справжній витвір мистецтва. В основу своєї концепції Кольридж ставить традиційне для естетики XVIII ст. положення про те, що художник повинен наслідувати природу, але вносить характерне обмеження: наслідувати лише прекрасне в природі. Під прекрасним він розуміє не зовнішню форму, але внутрішню суть предмета, не *natura naturata*, але *natura naturans*. Говорячи про відтворення в мистецтві останньої, Кольридж має на увазі субстанціональне начало, що закладене божеством як у природі, так і в самій людині, і таке, що об'єднує їх. Саме ця спільність дозволяє художнику відтворити не зовнішні ознаки об'єкта, але явище в цілому, в усій його складності, глибини та протиріччях.

За Кольриджем, наслідування – не просто відтворення того, що вже існує, воно відзначене магією таланту. В наслідуванні існує два елементи – схожість і несхожість, – які протистоять один одному, взаємопроникають і, зливаючись, створюють нерозривну єдність. Тільки в цьому разі твір, маючи схожість із оригіналом, починає жити самостійним життям, оскільки підкоряється своїм особливим законам. У ньому присутня єдність генія художника та суть того, що зображене водночас. Створення його стане тим фокусом, який сконцентрує в собі суть того, що зображується. Для цього, вважає Кольридж, художник на час відмовляється від об'єктивної реальності, щоб повернутися до неї знову, коли він перебуватиме у повній гармонії з її внутрішньою суттю та зовнішнім виглядом. Так поет формулює один із основних законів мистецтва, який зберіг своє значення й сьогодні.

Хоча естетичні погляди С.Т. Кольриджа не були приведені в струнку, єдину систему, вони відіграли велику роль у становленні теорії мистецтва романтизму в Англії, відобразивши найсуттєвішу зміну в його теорії та практиці. Поет застосував до естетичних проблем філософські методи дослідження. Діалектичний принцип органічної єдності пронизує всі його судження – і про мистецтво, і про художню творчість. Новий метод Кольриджа потребував конкретного аналізу твору, що досліджується, вивчення кожного окремого етапу в розвитку мистецтва у зв'язку з історичним і психологічним підходами до творчості та з конкретною історичною обстановкою.

С.Т. Кольридж піддав всебічній критиці закони класицизму, визначивши його життєдіяльність і дієвість лише на певній стадії художнього розвитку. Окреслюючи новий етап у розвитку естетики, теорія Кольриджа має не лише історичне значення. В ідеалістичній формі, що властива загальному руху філософської думки його епохи, він висунув чудові за своєю глибиною та прозорливістю положення, що принципово важливі для оцінки літературного процесу як минулого, так і сьогодення.

Література

1. Кольридж С.Т. О принципах истинной критики. Избранные труды. М.: Искусство, 1987. 350 с.
2. Кольридж С.Т. О прекрасном. Избранные труды. М.: Искусство, 1987. 350 с.
3. Михайлов А. Приготовительная школа эстетики Жан-Поля. Теория и роман. Жан-Поль. Приготовительная школа эстетики. М., 1981. 268 с.
4. Coleridge S.T. Fragment of Essay on Taste. Biographia Liferaphia. Vol. 2. P. 247–249.

Анотація

Баранова Н. М. Естетичні погляди С. Т. Кольриджа в контексті реалій англійського романтизму. – Стаття.

У своїй статті автор проводить дослідження естетичних поглядів С.Т. Кольриджа, які стали теоретичною основою англійського романтизму. Підкреслюється, що Кольридж дав поштовх розвитку принципово нових романтичних тенденцій в англійській поезії та критиці. Сформулювавши ка-

тегорії естетики, він переходить до питання про те, як створюється твори мистецтва, як відбувається творчий процес.

Автор підкреслює, що в естетичній системі Кольриджа мистецтво стає головним видом людської діяльності та засобом морального удосконалення особистості. Саме в ньому, вважав Кольридж, сконцентований синтез найсуттєвіших сторін життя – прекрасного, істини, добра. У мистецтві втілюються всі властивості людської душі: почуття, уява, розум. У ньому, на думку Кольриджа, здійснюється єднання людини, природи та світового духу. Автор акцентує увагу на тому, що у Кольриджа художник і глядач глибоко перетворюють себе та навколишній світ саме тому, що мистецтво апелює не лише до свідомого, але й до безсвідомого в людині, до найпоетичніших основ її буття. Показ глибини та єдності явищ – ось основне завдання мистецтва.

Ключові слова: англійський романтизм, естетичні погляди С.Т. Кольриджа, категорії естетики, прекрасне, гумор, мистецтво, символ, поезія, твори мистецтв, творчий процес.

Аннотация

Баранова Н. Н. Эстетические взгляды С. Т. Кольриджа в контексте реалий английского романтизма. – Статья.

В своей статье автор проводит исследование эстетических взглядов С.Т. Кольриджа, которые стали теоретической основой английского романтизма. Подчеркивается, что Кольридж дал толчок развитию принципиально новых романтических тенденций в английской поэзии и критике. Сформулировал категории эстетики, он переходит к вопросу о том, как создаются произведения искусства, как проходит творческий процесс.

Автор подчеркивает, что в эстетической системе Кольриджа искусство становится главным видом человеческой деятельности и способом нравственного усовершенствования личности. Именно в нем, считал Кольридж, сконцентрирован синтез наиболее существенных сторон жизни – прекрасного, истины, добра. В искусстве воплотились все свойственные душе человека: чувства, представления, разум. В нем, по мнению Кольриджа, осуществляется единение человека, природы и мирового духа. Автор акцентирует внимание на том, что у Кольриджа художник и зритель глибоко переплощают себя и окружающий мир потому, что искусство апеллирует не только к сознательному, но и к бессознательному в человеке, к наиболее тайным основам его бытия. Демонстрация глубины и общности явлений – вот главное задание искусства.

Ключевые слова: английский романтизм, эстетические воззрения С.Т. Кольриджа, категории эстетики, прекрасное, юмор, искусство, символ, поэзия, произведение искусств, творческий процесс.

Summary

Baranova N. N. Esthetic views of S. T. Coleridge in the context of realia of English Romanticism. – Article.

In the article the author conducts a research of esthetic views of S.T. Coleridge, which became the theoretical basis of English Romanticism. It is emphasized in the article that Coleridge stimulated the development of fundamentally new romantic tendencies in English poetry and criticism. Having formulated the categories of esthetics he moves on to the question concerning the creation of works of art, how the creative process is happening. The author emphasizes that in the aesthetic system of Coleridge, art becomes the main type of human activity and the surest way of moral improvement of personality. Coleridge believed that in it in particular the synthesis of the most essential aspects of life – the beauty, truth and good – is concentrated. In art everything that is peculiar to the soul of man was embodied: feelings, ideas, mind. According to Coleridge, the unity of man, nature and world spirit is realized in it. The author draws attention to the fact that according to Coleridge, the artist and the viewer deeply remodel themselves and the surrounding world specifically because art appeals primarily not only to the conscious, but also to the unconscious in a man, to the most secret foundations of his being. Demonstration of the depth and community of phenomena is the main task of art.

Key words: English Romanticism, esthetic views of S.T. Coleridge, categories of esthetics, the beautiful, humour, art, symbol, poetry, work of art, creative process.